

תק"ש ולדוד אורי בר"ח אלול

בס' המנהגים – חב"ד ע' 53): "ביום ראשון דר"ח אלול, מתחילין לומר לדוד הוי' אורי. במשך יום ראשון דר"ח אלול תוקעים להתלמד, ומתחילין לתקוע אחר התפלה ביום שני דר"ח".

והוא כב' הדעות שבמ"א ס"י תקפא ס"ק ב: "כתב החכמת שלמה (שבת פט, א) ולבוש (סעיף א) ומשאת בנימין (ס"י ב) ושל"ה (מסכת ר"ה פרק נר מצוה ד"ה ומה שאומר) דיש להתחיל לתקוע מיום ראשון דר"ח אלול, דאז הוי מ' יום שלפני יום הכפורים כמו שעלה משה בהר ... הנוהגים להתחיל [לתקוע] ביום שני [דר"ח אלול] ... הטעם כמ"ש התוס' בב"ק דף פ"ב בשם התנחומא דמשה עלה ביום שני דר"ח אלול רק שעיברו לאלול דהאי שעתא, ואם כן אין לזוז מהמנהג להתחיל ביום שני".

וביאור שתי הדעות בזה, שהרי משה עלה למרום בפעם השלישית בר"ח אלול (פרקי רבי אליעזר פמ"ו. טור או"ח רס"י תקפא), וירד בסוף ארבעים יום בעשירי בתשרי (ב"ב קכא, א), שהוא יום הכיפורים. ובזה נשאלת השאלה, שהרי אלול הוא חודש חסר של כ"ט יום, ואם כן יוצא שיום העשירי בתשרי הוא יום ה-39 מר"ח אלול. ועל זה מבארים התוס' (שם) ב' ביאורים:

א) "ביום ל' באב עלה", היינו באדר"ח אלול, ואם כן ה' העשירי בתשרי יום הארבעים.

ב) "דעברוה לאלול", היינו שמשה עלה למרום בא' אלול, אלא שאלול של אותה שנה ה' של ל' יום, ואם כן ה' מא' אלול עד העשירי בתשרי ארבעים יום.

לפי האופן הראשון – התחלת הארבעים יום של ימי הרחמים היא באדר"ח אלול, ולכן מתחילים לתקוע שופר באדר"ח. ולפי האופן השני – התחלת הארבעים יום של ימי הרחמים היא בא' אלול, ולכן מתחילים לתקוע שופר בא' אלול (בדר"ח אלול).

ומנהגינו (ס' המנהגים – חב"ד ע' 53) לענין תקיעת שופר כדעה הב', שבא' אלול עלה למרום, ולכן מתחילין לתקוע בשופר בבדר"ח אלול (שהוא א' אלול). ומכל מקום חוששים גם לדעה הא', שביום אדר"ח אלול עלה למרום, ולכן מיד "ביום ראשון דר"ח אלול, מתחילין לומר לדוד הוי' אורי" (ס' המנהגים שם), דאז מתחילים ימי הרצון. ולכן גם "במשך יום ראשון דר"ח אלול תוקעים להתלמד" (ס' המנהגים שם), שהיא התחלה לימי הרצון של חודש אלול שבהם תוקעין בשופר.

אלא שעדיין דורש הדבר בירור, שהרי לפי שני האופנים שנתבארו לעיל ירד משה ביום הארבעים לעלייתו, שהרי עלה בר"ח אלול וירד בעשירי בתשרי. ובאמת מפורש בתורה לכאורה, שה' במרום ארבעים יום וארבעים לילה, והיינו שירד ביום הארבעים ואחת. ולפי זה ה' בהכרח לומר לכאורה, שהן מנ"א והן אלול היו מלאים, ולכן עלה למרום באדר"ח אלול, וכיון שגם אלול ה' חודש מלא, אם כן ירד בעשירי בתשרי שהוא יום הארבעים ואחד.

ובאמת יש כמה דעות בבירור קביעות החדשים, בקיץ זה של יציאת מצרים ומתן תורה וקבלת הלוחות האחרונות, הן בברייתא וגמרא ומדרשים, והן בפוסקים ומפרשים במשך הדורות, ומהם ישנם כמה חילוקים בהלכה ומנהג. אמנם לא באנו בזה אלא לבאר הדבר באופן שמתאים בכל הפרטים למה דקיי"ל להלכה ולמנהג, שלכאורה מוכח שהוא רק באופן אחד ויחיד, והוא:

ימי הרחמים – שני וחמישי

לכל הדעות קיי"ל להלכה, שבפעם השלישית עלה משה למרום ביום החמישי וירד ביום השני, שלכן הימים שני וחמישי הם ימי הרצון. והיינו שמשה ירד בפעם השלישית ביום הארבעים לעלייתו; שהרי חמשה שבועות הם 35 ימים, ועוד חמשה ימים, דהיינו שעלה ביום החמישי וירד ביום השני, שהוא יום הארבעים לעלייתו.

זה שהימים שני וחמישי הם ימי הרצון, נוגע לכמה הלכות ומנהגים של הימים שני וחמישי:

א) מטעם זה תיקנו שקריאת התורה היא דוקא בימים ב' וה', כמבואר בתוס' (ב"ק פב, א ד"ה כדל): "וא"ת מאי שנא שתיקנו שני וחמישי, וי"ל דאמר במדרש משה רבינו ע"ה עלה בחמישי לקבל לוחות האחרונות וירד בשני ונתרצה לו המקום, ולפי שהיה עת רצון באותה עליה וירידה קבעו בשני וחמישי".

ב) וכן תיקנו מטעם זה להתענות דוקא בב' וה', כמבואר בתוס' (שם): "ולכך נמי נהגו להתענות בב' וה'", וכמבואר בשו"ע (או"ח ס"י תקפ): "יש מי שאומר שגזרו שיהיו מתענין בכל שני וחמישי על חורבן הבית ועל התורה שנשרפה".

ג) וגם תעניות בה"ב תיקנו מטעם שיהי' דוקא בימים ב' וה', כמבואר בשו"ע (ס"י תצב ס"א): "נוהגין במדינות אלו להתענות שני וחמישי ושני אחר הפסח, וכן אחר חג הסוכות, לפי שחוששין שמא מתוך משתה ושמחת המועד באו לידי עבירה לכן מתענין לתשובה ולכפרה".

ד) וגם התעניות שנתקנו על עצירת גשמים תיקנו מטעם זה דוקא בימים ב' וה', כנפסק בשו"ע (או"ח סי' תקעה ס"א-ד): "סדר תעניות שמתענין בא"י על גשמים כך הוא, הגיע י"ז במרחשוון ולא ירדו גשמים מתחילין תלמידי חכמים בלבד להתענות שלשה תעניות ב' וה' וב' ... הגיע ר"ח כסליו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלשה תעניות על הצבור שני וחמישי ושני ... עברו אלו ולא נענו גוזרין עוד ג' תעניות על הצבור שני וחמישי ושני וחמישי ושני ... עברו אלו ולא נענו ב"ד גוזרין עוד ז' תעניות על הצבור שני וחמישי ושני וחמישי ושני וחמישי ושני".

ה) ומטעם זה נפסק גם (רמ"א או"ח סי' קלד): "נוהגין להרבות בתחנונים בשני וחמישי, ואומרים והוא רחום". ומבואר בט"ז (שם): "לפי שהם ימי רצון, שמי יום של קבלת לוחות אחרונות שהיו ימי רצון עלה משה רבינו ביום ה' וירד ביום ב"י".

ארבעים יום וארבעים לילה

ואף שנאמר בתורה (עקב י, ז): "וְאֵנְכִי עֹמְדָתִי בְּהָרַיִם הָרְאשִׁימִים יוֹם וָאָרְבָּעִים לַיְלָה", והיינו שירד ביום הארבעים ואחת (ולא ביום הארבעים) לעלייתו; כבר תמהו על כך התוס', ותירצו (שם): "והא דכתיב בפרשת עקב ואנכי עמדת בהר כימים הראשונים שהן מ' יום ומ' לילה, הכי קאמר, כימים הראשונים ולא כלילות, דאחרונות היו חסירים לילה אחד".

ואף שנאמר בתורה (תשא לד, כח): "וַיְהִי-שָׁם עִם ה' אַרְבָּעִים יוֹם וָאָרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַל וּמַיִם לֹא שָׁתָה וַיִּכְתַּב עַל-הַלְחֹת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים". תירצו התוס' (שם): "ובסוף כי תשא כתיב ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, ובלוחות אחרונות כתיב, וי"ל דאימים שהתנפל קאי ... והא דכתיב בתר הכי ויכתוב על הלוחות, היינו אחר אותם מ' יום ומ' לילה, דאותם אחרונים היו חסרים לילה".

והיינו שבפעם הראשונה והשניה שהם במרום ארבעים יום וארבעים לילה, וירד ביום הארבעים ואחד, ובפעם השלישית שהם במרום ל"ט לילות, וירד ביום הארבעים.

וכמבואר בגמרא (שבת פו, ב): "ודכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל", שבשבת עלה למרום וירד ביום החמישי, שהוא יום הארבעים ואחת לעלייתו.

ושוב עלה בשנית ביום הששי וירד ביום הרביעי, שהוא יום הארבעים ואחת לעלייתו.

ושוב עלה בשלישית ביום החמישי וירד ביום השני, שהוא יום הארבעים לעלייתו.

מחלוקת רבי יוסי וחכמים

אמנם על זה קשה מהא דאמרינן (יומא ד, ב): "דתניא בששה בחודש ניתנה תורה לישראל רבי יוסי אומר בשבעה בו, מאן דאמר בששה, בששה ניתנה ובשבעה עלה, מאן דאמר בשבעה, בשבעה ניתנה ובשבעה עלה". וכיון דקיי"ל כדעת חכמים שמתן תורה הי' בו' סיון (כמבואר בשו"ע"ר רס"י תצד), הרי לפי דעה זו מבואר בגמרא שמשה עלה למרום למחרתו, ביום השביעי בסיון, שהוא יום הראשון בשבוע.

ולפי זה שוב לא תתאים הקביעות שהובאה לעיל להלכה, שיום ב' וה' הם ימי הרחמים (היינו שבפעם השלישית עלה משה למרום ביום החמישי וירד ביום השני), שהרי על כרחך דוחים אנו לפי גמרא זו את כל העליות והירידות ביום אחד לפחות, וכמבואר בתוס' (שם): "ונמצא יום עלייה של מ' אחרונים [בא'] באלול, לא יבא בה"י" (ומטעם זה מסיק בדברי נחמ"י שם, דלא קיי"ל כחכמים, אלא כרבי יוסי, שדוקא אז יתאימו הלכות ומנהגים הנ"ל).

ועל כרחינו לומר שלהלכה לא קיי"ל כדעה האמורה בגמרא זו, אלא כדעה שהובאה בתוס' (שם): "דתניא בסדר עולם נמצא עלה בו' בסיון וירד ב"י בתמוז ושבר הלוחות, ובי"ח בתמוז עלה ... ובכ"ט באב נתרצה המקום וירד משה לפסול הלוחות, ועשה עוד מ' יום מל' באב עד י' בתשרי, ונתרצה המקום וירד משה ב' בתשרי והלוחות בידו".

והוא כדעה השניה שבגמרא (שבת פז, ב): "אמרי לך רבן אייר דההיא שתא עבורי עברוה". דהיינו שרק בזמנינו אייר הוא חסר וסיון הוא מלא, משא"כ בשנה ההיא "עבור עברוה" לאייר, היינו שאייר הי' מלא ולא סיון. אשר לפי שיטה זו בגמרא מובן, שגם לרבנן (דקיי"ל כוותיהו) עלה משה למרום ביום השבת (ו' סיון), וירד ביום החמישי (יז בתמוז, כיון שסיון של אותה שנה הי' חסר). ושוב עלה ביום השישי (יח בתמוז) וירד ביום הרביעי (כ"ט מנ"א), ושוב עלה ביום החמישי (ר"ח אלול) וירד ביום השני (י' בתשרי), ולכן ימי הרחמים הם ימים ב' וה', כיון שבהם עלה וירד משה בפעם השלישית עם הלוחות האחרונות.

קביעות ימי יציאת מצרים ומתן תורה

ובאמת זהו חידוש גדול בדברי רבינו הזקן, שמפרש כן את סדר המאורעות להלכה, ובהקדים:

בגמרא (שבת פו, ב): "ת"ר בששי בחדש ניתנו עשרת הדברות לישראל רבי יוסי אומר בשבעה בו". וקיי"ל כחכמים שבששה בסיון ניתנה תורה, כמבואר בשו"ע"ר (סי' תצד ס"א): "אנו אומרים בשבועות זמן מתן תורתנו, שבששה בסיון נתנה התורה ... והתורה נתנה ביום נ"ב לצאתם ממצרים, שהרי בחמשה בשבת יצאו ממצרים כמו שנתבאר

בסי' ת"ל, והתורה נתנה בחודש השלישי ביום השבת, שהוא ששה בסיון, שחודש ניסן ואייר היו אז שניהם מלאים".

ובזה מחדש רבינו הזקן, שאין שום מחלוקת בין רבי יוסי וחכמים במספר הימים שבין יציאת מצרים (ביום החמישי, ט"ו בניסן) לבין מתן תורה (כעבור שבעה שבועות ושני ימים, ביום השבת). וכל המחלוקת היא רק זו, שלדעת רבי יוסי, הי' אז ניסן מלא ואייר חסר (כמו בקביעות שלנו), ולכן הי' מתן תורה בז' סיון, ואילו לדעת חכמים, היו אז ניסן ואייר מלאים (שלא כמו בקביעות שלנו), ולכן הי' מתן תורה בו' בסיון.

אמנם כל זה הוא לכאורה ההיפך מהאמור בסדר עולם ובגמרא (שבת פת, א): "דתניא בסדר עולם ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בארבעה עשר שחטו פסחיהן בחמשה עשר יצאו ואותו היום ערב שבת היה ... הא מני רבנן היא". הרי מפורש כאן שלדעת רבנן יצאו ישראל ממצרים ביום השישי; ודלא כמו שהובא לעיל משוע"ר, שקיי"ל כרבנן שבשישי בסיון ניתנה תורה, ושגם לדעה זו יצאו ישראל ממצרים ביום החמישי (וכן הקשה בדברי נחמי' בקונטרס אחרון לסי' תקפא: "לרבנן משמע בגמרא פרק רבי עקיבא דיצאו בערב שבת").

ועוד אמרינן בגמרא (שבת פז, א): "אמר לך רבי יוסי יום אחד הוסיף משה מדעתו". והיינו שלדעת רבי יוסי הי' מתן תורה ביום נ"ב ליציאת מצרים, משא"כ לחכמים הי' מתן תורה ביום נ"א ליציאת מצרים, וכיון ש"דכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל", אם כן היתה יציאת מצרים לרבי יוסי ביום החמישי ולחכמים בערב שבת. ודלא כמו שהובא לעיל משוע"ר.

ועל זה כבר נתבאר (דובר שלום ח"א ע' ריט), שלדעת רבינו הזקן בשו"ע שלו, לא קיי"ל כדעה זו שבגמרא בדעת חכמים, אלא כדעה הב' בדעת חכמים, כמבואר בגמרא שם (שבת פז, ב): "ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בארבעה עשר שחטו פסחיהם ובחמשה עשר יצאו ... ואותו היום חמישי בשבת היה ... אמרי לך רבנן אייר דהיה שבתא עבורי עברוה".

והטעם דקיי"ל דוקא כדעה הב' שבגמרא בדעת חכמים, כיון שדוקא לפי דעה מתאימות כל ההלכות הקשורות לשבת הגדול (שבסי' תל, שעשירי בניסן חל בשבת), ולאמירת "זמן מתן תורתנו בחג השבועות" (שדוקא לחכמים חל שבועות שלנו באותו יום של מתן, היינו ביום ו' סיון).

ועל פי כל זאת מובן גם האמור לעיל, שלהלכה קיי"ל (כדעת חכמים) שמשה עלה משה למרום ביום השבת – ו' סיון, אשר דוקא לפי שיטה זו יתאימו כל הפרטים האמורים בהלכה ומנהג, הן לענין שבת הגדול (בעשירי בניסן), והן לענין אמירת זמן מתן תורתנו (בו' סיון), והן לענין קריאת התורה ואמירת והוא רחום (בימי הרחמים ב' וה'), והן לענין תעניות בה"ב (בימי הרחמים), והן לענין תחלת תקיעת שופר ואמירת לדוד אורי (מתחיל מ"ח אלול ואילך).

עלייתו למרום למחרת ירדתו

זה שהובא לעיל מפרקי רבי אליעזר, שמשה עלה למרום בפעם השלישית בר"ח אלול, הנה זהו לשונו שם (פרק מו): "ובר"ח אלול אמר הקב"ה למשה עלה אלי ההרה".

ומקשה על זה באגרות-קודש (חכ"ג אגרת ט"כ בשוה"ג): "וצע"ק דמפורש בכתוב (שם) דעלה להר למחרת אמירת פסל לך". שהרי כן נאמר שם (תשא לד, א-ז): "ויאמר ה' אל משה פסל לך ... ועלית בבקר אל הר סיני ... ויפסול ... וישכם משה בבוקר ויעל אל הר סיני"; הרי שהעליה למרום היתה למחרת הציווי למשה לעלות להר. ואם כן נצטרך לומר שהעליה למרום היתה בב' אלול.

ומתרץ על כך באגרות-קודש (שם): "וי"ל דגם למ"ד דבר"ח אלול נאמר פסל לך – הרי שני ימי ר"ח אלול". והיינו שבאדר"ח היה הציווי למשה לעלות, ולמחרת בבדר"ח עלה להר.

אלא שלפי ביאור זה עלה משה למרום בפעם השלישית ביום השישי (ולא ביום החמישי), והוא לכאורה לא לפי מה דקיי"ל להלכה, וכבר נתבאר לעיל, שיש כמה דעות בתנאים ואמוראים וראשונים ואחרונים אודות דיוק ימי העליה וירידה מההר, וכאן לא באנו אלא לבאר לפי מה דקיי"ל להלכה, שהוא לכאורה אך ורק באופן אחד ויחיד.

סיכום

לפי ההלכה והמנהג, ולפי מה שנפסק בשוע"ר (רס"י תל ורס"י תצד), קיי"ל אשר:

א) יציאת מצרים היתה ביום החמישי בשבוע (ט"ו ניסן), כמבואר בשוע"ר (סי' תל): "שבת שלפני הפסח קורין אותו שבת הגדול לפי שנעשה בו נס גדול ... שהרי בה' בשבת יצאו ישראל ממצרים כמ"ש בסי' תצ"ד וכיון שט"ו בניסן היה בה' בשבת אם כן עשרה בניסן היה בשבת". קביעה זו (שיציאת מצרים היתה ביום החמישי, והנס הגדול נעשה בעשרה בניסן שהיה ביום השבת) מתבטאת גם בהלכה ומנהג של שבת הגדול, כמבואר בשוע"ר שם.

ב) ביום ה-52 לצאתם ממצרים (שבעה שבועות ושתי ימים אחרי יציאת מצרים) ניתנה התורה ביום השבת, כאמור בגמרא (שבת פז, ב): "ודכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל". ונתבאר בשוע"ר (סי' צד ס"א): "התורה

ניתנה ביום נ"ב לצאתם ממצרים, שהרי בחמשה בשבת יצאו ממצרים כמו שנתבאר בסי' ת"ל, והתורה נתנה בחודש השלישי ביום השבת".

ג) במתן תורה עלה משה למרום ושהה שם ארבעים יום וארבעים לילה, כמו שנאמר (יתרו כד, יח): "ויבא משה בתוך הענין ויעל אל ההר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה". וכיון שעלה ביום השבת, ושהה במרום חמשה שבועות וחמשה ימים, אם כן ירד מההר ביום החמישי (י"ז בתמוז), ואז שבר את הלוחות (תענית כו, א), וכמו שנאמר (תשא לב, טו-יט): "ויפן וירד משה מן ההר ושני לוחות העדות בידו ... ויחר אף משה וישלך מידו את הלוחות וישבר אותם תחת ההר".

ד) למחרת ביום השישי (י"ח בתמוז) עלה שוב למרום לבקש רחמים על העם, כמו שנאמר (תשא לב, ל): "ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם, אתם חטאתם חטאה גדולה, ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם". ושוב שהה במרום ארבעים יום וארבעים לילה, כמו שנאמר (עקב ט, יח): "ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה ... על כל חטאתכם אשר חטאתם". וכיון שעלה ביום השישי (יח תמוז), ושהה במרום חמשה שבועות וחמשה ימים, אם כן ירד מההר ביום הרביעי (כ"ט מני"א, שהרי תמוז הוא חודש חסר בן כ"ט יום).

ה) למחרת ביום החמישי (ר"ח אלול) עלה שוב למרום לקבלת הלוחות האחרונות, כמו שנאמר (תשא לד, ב-ד): "והיה נכון לבקר, ועלית בבוקר על הר סיני ... וישכם משה בבוקר ויעל אל הר סיני כאשר צוה ה' אותו". וכיון שעלה ביום החמישי (מדרש תנחומא, הובא בתוס' שם. טור וט"ז רס"י קלד), וירד ביום הארבעים, אם כן ירד מההר ביום השני (תנחומא ותוס' וטור וט"ז שם), שחל בעשירי בתשרי, שהוא יום הכפורים (ב"ב קכא, א).